

De kibboetsdochter

Colofon

ISBN: 978 94 6365 591 0

1e druk 2023

© december 2023, Tsafrira Levy

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Omslag, met foto's uit familiearchief: Rien van Uitert

De foto's op zes plekken in deze roman komen, op drie na, uit familiealbums en zijn door Rien van Uitert met Fotoshop passend bewerkt.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De kibboetsdochter

Roman

Tsafrira Levy

Eerdere publicaties bij Elikser:

Proza

De laatste opera in Beth Varda. Roman. 2018.

Vertaling uit het Hebreeuws van de roman *Monoloog van een dikke man*, geschreven door Aliza Galkin-Smith. 2018.

De Engelse brieven. Roman 2019.

Hadassa, koningin tegen wil en dank. Een nieuwe versie van haar debuut uit 1997 bij Uitgeverij Sjaloom. Young Adult Roman. 2021.

Voor meer informatie over de auteur en haar boeken:
www.tsafiralevy.nl.

*Opgedragen aan
Iris, Edo, Allon,
Wouter, Hoda, Janneke,
Nikki, David, Ruben en Julia.*

Inhoudsopgave

1.	Mattierzoll: <i>Leven van wat de aarde voortbrengt / Eerste barsjes / Günter en Alma / Avondmijmeringen / In het voorportaal van de hel</i>	9
	Foto's	98
2.	Dresden: <i>Balanceren op de smalle brug van het interbellum</i>	101
	Foto's	134
3.	Tel Aviv: <i>Nieuwkomers en achterblijvers / Drie egels ... En toen waren er nog maar twee / Van ideologie naar praktijk</i>	135
	Foto's	194
4.	Heftziba: <i>Leven, trouw aan wat de geest voortbrengt / Op missie naar Europa, standplaats Brussel / Tsila Toib / Illegaal op aliya gaan / Samen in Heftziba / Pleegdochter, pleegzuster / Van schaapherder tot boekhouder / De kinderen komen / Blaffende honden / Tien moederlose weken / Lagere school / De amateurarcheoloog die zei dat hij met zijn tanden kon toveren / Sigarettenman en geld uit Duitsland / Boffen met Spinoza / Don Quichot en de keukenmeid van de Chinese keizer / Bezoek uit Brussel en het gestolen dagboek / De straf voor Eichmann en voor eerlijkheid / Een volgend bezoek uit Brussel en de hardste onverdiende klap</i>	195
	Foto's	323

5.	Hama'apil: <i>Nieuwe kibboets, nieuw werk, buitenstaanders</i> / <i>Inschikken en het ongemak van de vakantieslaapregeling</i> / <i>Aba komt thuis in de filosofie en ima raakt van de regen in de drup</i> / <i>Groepsdruk en individualiteit</i> / <i>De beste pr-jaren van de kibboets</i> / <i>De vervalste handtekening</i> / <i>Academische loopbaan</i> / <i>De Zesdaagse Oorlog</i> / <i>Eerste verkering</i> / <i>De smaak van vrijheid binnen de perken</i> / <i>Militaire dienst</i> / <i>Het doek valt</i>	327
	Foto's	376
6.	Ramat Aviv: <i>De vleugels uitslaan</i> / <i>Reis door Europa</i> / <i>De Jom Kippoer-oorlog</i> / <i>Asaf raakt zwaargewond</i> / <i>Psychologie of film, dat is de vraag</i> / <i>De vlinder van Lorenz in bus 25 en wat ervan komt</i>	379
	Foto's	425
7.	Op weg naar Groningen: <i>Tussen twee landen</i> / <i>Welkom in Nederland</i>	427
	Noten	437
	Geraadpleegde literatuur en citatenbronnen	447

1. Mattierzoll

Hoe zou ik het skelet van feiten apart moeten houden van het spierweefsel en het bloed van de verbeelding?

Irene Vallejo

Leven van wat de aarde voortbrengt

Op de dag dat Diether en Herta Grossenbreiden voor de tweede keer in de stoptrein naar Mattierzoll stapten, een klein gehucht te midden van graan- en bietenvelden in Nedersaksen, dat uit één hoofdstraat bestond maar wel een stationnetje had, was het hartje zomer. Geen wolkje aan de lucht. Ze waren een kwart jaar daarvoor getrouwd en mochten een nacht op proef slapen in hun toekomstige huis, voordat Diether zijn handtekening onder het definitieve koopcontract ging zetten. In Lämmerhirt, een landhuis met een graansilo ernaast en een groot erf eromheen dat aan de hoofdstraat grensde. Daarachter stond de kleine bietensapfabriek, die ze van Herta's vader cadeau hadden gekregen voor hun huwelijk en die bij de overdracht op haar naam zou komen te staan. Met Diethers handtekening zouden ze ook in de graanhandel stappen, de handel waar deze vruchtbare streek zijn bijnaam 'de graanschuur van Duitsland' aan te danken had.

Een landhuis met een naam had nog niemand in de familie, ook geen stukje privéspoor voor het vervoer van graan en bieten vanaf het erf naar het kleine station, dat aangesloten was op het regionale spoornet. Een nieuwe eeuw stond voor de deur, vele hobbels waren al genomen en hindernissen geruimd tijdens de lange weg naar gelijke burgerrechten, die hun voorouders in dit land hadden afgelegd. De meeste beroepen mochten ze nu gelukkig al uitoefenen en Herta had er het volste vertrouwen in dat ook de rest van wat hen nog achterstelde binnenkort in de afvalbak van de geschiedenis zou belanden. Diether hield zijn bedenkingen. 'De menselijke natuur verandert minder snel dan wij zouden willen,' had hij een dag eerder voor het

slapengaan nog tegen haar gezegd. ‘Wat onbekend is, maakt onbemind en staat volledige acceptatie in de weg.’

De stoptrein, voortgetrokken door een puffende, rokende stoomlocomotief, tufte op zijn dooie gemak in zuidelijke richting tussen de glooiende, groene en gele landerijen. Hij stopte onderweg in elk dorp, groot en klein, en Mattierzoll was het allerkleinste. Met hun toekomstige bedrijf gingen ze net als Jozef in Egypte straks hun landgenoten voeden. Daarmee zouden ze niet alleen de kost verdienen, maar ook respect, had Diether de nacht daarvoor gezegd. Hij had haar in zijn armen genomen, haar gepassioneerd gezoend en in haar oor gefluisterd: ‘Ach, liefste hertje en onverbeterlijke optimist. Wij zullen in dit land altijd waakzaam moeten blijven, en als we daarbij ook Gods wegen trouw blijven, zal Hij zich over ons blijven ontfermen.’ Ook op dat punt verschilden ze van karakter en mening, maar in het jaar van hun verloving had ze hem beloofd een koosjere keuken te houden in hun toekomstige huis, met twee gootstenen en een dubbele set kookgerei, bestek en servies – een voor de zuivelproducten, een voor het vlees. Van Diether hoefde dat niet opzichtig te gebeuren. Hoe zij binnenshuis leefden, ging anderen niet aan. Hun medepassagiers in de treincoupé, een ouder echtpaar en een nog oudere priester, konden aan hen niet zien wie ze waren en welk geloof ze thuis beleden. Diether, met zijn blauwe ogen, blonde haar en blonde snor, kon voor een Duitser van het Germaanse ras doorgaan, en Herta, met haar grijsblauwe ogen, licht gebogen neus en blozende wangen, ook.

Voor deze reis had hij zichzelf overtroffen toen hij twee treinkaartjes voor de tweede klas had gekocht. Overbodige luxe vond hij geldverspilling, maar Herta was nu een paar weken misselijk ’s avonds en nog meer tekenen wezen op

een zwangerschap. Ook over wat ze onder 'luxe' verstonden, verschilden ze van mening. Voor haar was geld een sleutel tot prettig leven, voor hem een pantser en een buffer voor moeilijke tijden, die voor Joden altijd op de loer lagen. 'Je haalt je reisbestemming net zo snel op houten banken als op zacht leer,' had hij gezegd toen deze kwestie ter sprake kwam. 'Groeit er graan op Perzische tapijten? Leggen kippen hun eieren op goudbrokaat? Nee, hertje, zelfs bij de keizer niet.' 'Maar zacht leer verwent het zitvlak en verblijdt het hart,' had zij er toen tegen ingebracht. 'We zijn mensen, Diether, geen graan en geen kippen.' En zie, hij, acht jaar ouder en de man in huis die over het geld ging, was haar op dat punt tegemoetgekomen.

Zelf was zij op haar vijftiende allesbehalve een jonge kip, vond Herta. De liefde zette een streep door hun leeftijdsverschil, hun wederzijdse respect deed de rest. 'Ik voel me bij jou als een kalf in de lentezon,' had hij voor hun verloving gezegd. De sjadchen¹ had het goed gezien, ze pasten goed bij elkaar, ondanks hun verschil in leeftijd, karakter, visie op het geloof en de loop van de geschiedenis. Iedereen in haar familie mocht hem graag, deze zoon van een vodenhandelaar die het met zijn handel voor de wind was gegaan. Zelfs haar tweelingzus Sofia, die op de meeste mannen wat aan te merken had, had toegegeven dat Diether een lot uit de loterij was. Ach, lieve Sofia ... Ze zou haar in Mattierzoll zeker missen. Aan de buitenkant leken ze op elkaar als twee druppels water. Dat was voor Herta een reden om in Vörden, waar hun familie van de houthandel leefde, ter onderscheid een zwarte haarband te dragen wanneer ze met meer bij elkaar waren. Sofia kon het niet schelen, zij vond het zelfs leuk om mensen die hen door elkaar haalden, voor de gek te houden.

Een diepe zucht ontsnapte haar. Iets nieuws beginnen was opwindend, maar de grote afstand tot Sofia en de rest van de familie in Noordrijn-Westfalen arceerde de schaduwkant van haar toekomstige geluk. Ze legde haar hand beschermend op haar buik en keek weer naar Diether, die de graanvelden buiten geboeid met zijn ogen verslond. Aan haar buik was nog niets te zien, toch was hun kind zijn reis naar de toekomst al begonnen. Drie weken geleden bleef haar menstruatie uit, ze kon er anders de klok op gelijkzetten. In Mattierzoll zou het hun kind aan niets ontbreken. Was het een jongen, dan zou hij het bedrijf later kunnen overnemen en doorgeven aan zijn kinderen. Maar voorlopig zaten ze daar nog met z'n tweeën.

Diether hoorde haar zuchten en pakte haar hand. 'Het komt allemaal goed,' leek zijn hand tegen haar te zeggen, 'we krijgen ons eigen gezinnetje en nieuwe vrienden, en we gaan genoeg verdienen om het geleende geld snel terug te kunnen betalen aan onze ouders.' Voor hem was alleen de afstand tot de synagoge in Wolfenbüttel een probleem. Er woonden geen andere Joden in de directe omgeving van Mattierzoll, daarom zou hij op zaterdag, de dag dat een gelovige Jood niet mocht reizen en meer ruimte vrijmaakte voor God, met de trein een uur heen en een uur terug moeten reizen, wilde hij een synagogendienst bijwonen. De rabbijn² in Vörden was hem daarin tegemoetgekomen. 'Nood breekt wet, mijn beste Diether-Jedidia,' had hij gezegd. 'Minjan³ is zoals je weet de hoeksteen van een joodse gemeenschap. Onze wetten en leefregels laten ruimte over voor nuancering in de geest van de discussies in de Misjna⁴ en de Talmoed⁵. Ik zie het zo: in de wisselwerking tussen wet en praktijk onderscheidt de wijze mens zich van de starre door nieuw leven in de oude geboden te blazen in plaats van het leven eruit te zuigen. Ik wens jullie veel zoons en dochters toe, ook Joodse burens,

schoonzoons en schoondochters. Dan kun je later thuis een eigen synagoge in het klein beginnen.’ En toch, en toch ...

Nu was het Herta die Diether hoorde zuchten en zacht in zijn hand kneep. Met haar andere hand raakte ze de witte parelketting om haar hals aan. Tijdens het diner ter ere van hun verloving had hij haar deze ketting omgedaan, nadat haar vader iedereen aan tafel had gezegend. Een jaar later vierden ze hun bruiloft in een groter gezelschap van familie en vrienden: hun hele stam, het warme nest waaruit zij tweeën nu als trekvogels wegvlogen.

Ze waren op hun best gekleed, Herta in haar lange, grijsblauw satijnen jurk en passend jasje, met een witte damestas op schoot. Diether in zijn driedelige, donkergrijze pak en het witte overhemd dat hij voor de bruiloft bij de kleermaker had laten maken, en een zwart strikje. Zijn blonde snor krulde in stijl. Zulke snorren waren nu ook onder gelovige joden in de mode. Alleen de zeer vromen lieten hun lange baard en haarlokken nog staan. Maar anders dan Herta, die haar hoed had afgezet, hield hij zijn donkere bolhoed op. Van zijn milde vroomheid mocht hij het hoofd niet onbedekt laten en het zwarte keppeltje eronder hield hij voor vreemde ogen liever verborgen. Daar waren ze het over eens, ook over de kleine talles⁶, die Diether buitenshuis onzichtbaar onder zijn overhemd droeg.

Vooruitgang of niet, niet iedereen in dit land vond dat wie in twee werelden thuis was, allebei verrijkte. Dat vonden zij wel. Hij was niet alleen voor haar zachte rondingen gevallen, had hij de nacht daarvoor gezegd, en voor haar hoge jukbeenderen, haar scherpe ogen, die soms dromerig keken, haar goedlachse mond en haar krullen, die weigerden de hand te gehoorzamen die ze in model probeerde te brengen, maar ook voor haar intuïtieve, vrouwelijke wijsheid.

Het oude echtpaar in hun coupé sloeg hen minzaam gade. Ook zij waren eens jong en verliefd, meende Herta van hun blikken te kunnen lezen. De nog oudere priester zat al een tijdje achterovergeleund met zijn ogen dicht zacht te snurken door zijn halfopen mond. De trein leek geen haast te hebben, toch waren ze er nu al bijna. Diether stond op, haalde de koffers en hun paraplu's uit het bagagerek en wees met zijn ogen naar haar hoed met de veer.

'Zet je kroon op, koningin van mijn hart, we stappen zo meteen uit.'

Er woonden meer graanhandelaren in deze vruchtbare streek. Wat naast graan op hun landerijen groeide, verwerkten ze tot sap, azijn, suiker, jam en wijn. Diether en Herta hoopten op een goede verstandhouding met hun collega's en burens. Liever in overleg de handel onderling verdelen, dan als vechtende kraaien elkaar beconcurreren. Hun kind, als het een jongen was, zou bij de besnijdenis de naam Jesaja krijgen, naar de profeet van vrede en verdraagzaamheid. Maar alleen zitten wachten tot de gouden appels in hun schoot vielen, was ook voor Diether niet genoeg. Daarom had hij een maand geleden al een hengeltje uitgegooid, en het geluk, of God, was hun goed gezind. Hij kreeg een grote vis aan de haak toen een verre achterneef hem in contact bracht met een kennis die over de inkooplogistiek van het Pruisische leger ging. Graan voor de soldaten, graan voor de paarden van de cavalerie. Hun suikerbietensap zouden ze aan de lokale afnemers verkopen, de groente uit de tuin op het erf was voor hun eigen gebruik en het rozenperk was voor Herta, want rozen waren haar lievelingsbloemen.

Ze stapten uit de trein, staken de hoofdstraat over en beklommen de stenen trap naar de voordeur van

Lämmerhirt. De deur vloog open nog voordat ze op de bel hadden gedrukt, de oude huisbaas kende de treintijden uit zijn hoofd.

‘Welkom, welkom, Herr en Frau Grossenbreden. Komt u maar binnen en laat uw koffers in de voorhal staan. Het is koffietijd. Fritz, de staljongen, brengt uw koffers zo dadelijk naar boven. Hebt u een goede reis gehad?’

‘Zeer aangenaam en stipt op tijd,’ zei Diether.

Ze schudden zijn hand en hingen hun jassen aan de kapstok. De huisbaas wees hun een zitplaats aan op de bank in de salon, die net als hijzelf zijn beste tijd had gehad, en rinkelde met een koperen bel. Vrijwel direct kwam een dienstmeid met een witte schort voor haar zwarte jurk naar binnen, ook niet de jongste meer, en zette een groot dienblad op de lage tafel. Ze nam de witte porseleinen koffiekkan in de hand en keek de oude baas afwachting aan.

‘Schenk maar in, Beate,’ zei hij. ‘Bij al onze gasten loopt het water in de mond zodra ze deze heerlijke koffie ruiken.’

Maar voordat Beate bij het derde kopje kwam, overwon Herta haar ongemak. ‘Dank u, maar ik drink liever geen koffie. Mag het ook een glas water zijn?’

‘Geen koffie?’ De oude baas keek hoogst verbaasd.

Herta voelde haar wangen gloeien. ‘Op dit moment liever niet. Het ligt niet aan uw koffie, want die ruikt inderdaad heel erg lekker.’

Beate keek naar haar buik en knikte, al was er nog niets te zien. ‘Als u liever een kopje thee wilt, Frau Grossenbreden, zet ik thee voor u.’

‘Ja, graag, dat is heel aardig van u. Dank u.’

Op dat moment trilde het hele huis. Herta en Diether keken elkaar geschrokken aan.

De huisbaas moest om hun schrik lachen en schoof de suikerpot en het melkkannetje naar Diether. 'Niets aan de hand, jongeman. Alstublieft, neem zoveel als u lekker vindt. Het was de grote broer van uw stoptrein, de sneltrein tussen Keulen en Berlijn, die Mattierzoll eens in het uur passeert. Het went snel. De huizen trillen heel even van ontzetting en houden er niets aan over. Mijn vrouw zaliger werd 's nachts alleen wakker als de sneltrein vertraging had. Ach, mijn vrouw ... Zij zou mijn aanbod aan u om hier een nachtje op proef te slapen terwijl ik bij onze dochter logeer, als een huwelijkscadeau verpakken. Een goede vrouw. Ik mis haar nog steeds en ik wens u een lang en gelukkig leven samen zoals wij dat hebben gehad. Als Beate u bevalt, mag u haar houden voor hetzelfde weekloon dat ze van mij krijgt. Dat aanbod geldt ook voor de staljongen en de andere werknemers en dagloners, die in de graansilo, het kantoor en de suikerbietensapfabriek werken. Het zijn harde werkers en goede familievaarders. We zijn allemaal lid van dezelfde kerk. Beate ook. De verheffende zondagspreken van dominee Künz beveel ik u van harte aan en de koffie na afloop smaakt ook goed. U zult er met open armen worden ontvangen.'

Herta en Diether wisselden een blik van verstandhouding.

'Dank u voor het personeelsaanbod,' zei Diether. 'Als de mensen die hier werken ook voor ons willen werken, zijn ze van harte welkom.'

'En het andere aanbod? Dominee Künz komt morgenochtend graag langs om kennis met u te maken. Ik moest het van hem aan u doorgeven.'

Diether koos zijn woorden met zorg. 'Hij is meer dan welkom. Mijn vrouw en ik willen hem graag leren kennen

als mens en als geleerde, maar in zijn kerkelijke functie mag hij ons overslaan.'

'Maar u gelooft toch in God en Jezus?'

'We geloven op onze manier en we respecteren anderen in hun geloof,' zei Herta. Ze hield gespannen haar ene hand met de andere vast en probeerde haar kalmte te bewaren. 'Op dat punt verschillen zelfs mijn man en ik van elkaar, zonder dat het ons uit elkaar drijft. We hebben onze weg gevonden om dat verschil te overbruggen en we bouwen voort op wat ons verbindt. Dat geldt ook voor al wie wij hier hopen te leren kennen.'

'Voor uw jonge leeftijd klinkt u bijzonder wijs, Frau Grossenbreden,' zei de oude huisbaas.

Herta wist niet of hij dat als een compliment of licht ironisch bedoelde.

De huisbaas dronk zijn koffie op, morste wat op het schotelkje en wees er met bevende hand naar. 'De ouderdom spreekt bij monde en hand van zijn gevangene. Neemt u me zijn stotteren niet kwalijk.'

Beate kwam binnen met de theekan, schonk Herta's theekop vol en depte met een schoon vaatdoekje wat de baas had gemorst. Hij knikte dankbaar naar haar en tikte met zijn lepeltje tegen het kopje.

'Neem dat alstublieft mee voor een tweede ronde, Beate. Zou u onze gasten nu ook met uw heerlijke aardbeiengebakjes willen verblijden?' Hij keek naar Herta. 'Geen zoetigheid voor mij, helaas. Nu dan, om op uw wijsheid en tact in geloofszaken terug te komen, die deel ik. God is één en voor ons allen, hoe Hij zich ook aan ieder van ons openbaart. Liefde voor je naaste, nederigheid, gehoorzaamheid, de rest is bijzaak. Op dat punt kreeg ik weinig bijval van mijn vrome vrouw en toch mis ik haar nog elke dag. Zelfs de scherpe

kantjes van onze strijd over geloofszaken, waar wij ons soms aan bezerden, mis ik. Kunt u zich dat voorstellen? Het was een thuiswedstrijd en het voelde vertrouwd. We wisten wat we aan elkaar hadden. Zo te zien weet u dat ook. Alstublieft, Herr Grossenbreden, hier hebt u de voordeursleutel van Lämmerhirt. De rest komt later.'

Eerste barstjes

Anderhalf jaar later was de wieg terug op zolder en lag hun zoontje Günter in zijn spijlenbed of in de box te brabbelen. Een wolk van een baby met lichtblauwe ogen en zachtblond haar, maar ook een jongen met een sterke wil, die ze volgens Diether vroeg discipline bij moesten brengen.

'Je verwent hem veel te veel, moedertje, dat is niet goed voor zijn karakterontwikkeling. Het staat de Pruisische geest en de aanbevelingen van onze voorvaderen in de weg. Hij heet niet voor niets Wilhelm Günter Jesaja, en hij kan niet vroeg genoeg wennen aan onze leefregels en maaltijden. Niet zijn gekrijs, maar de bel die wij luiden voor het eten bepaalt wanneer hij zijn eten krijgt.'

'Maar hij is nog maar een baby!' zei Herta onthutst terwijl ze Günter, gekleed in zijn witte babyjurkje, optilde en beschermend tegen haar borst hield. Ze smolt van zijn zachte, gladde wangen en heerlijke babygeur. Borstvoeding gaf ze hem nu alleen nog voor het slapengaan.

Günter bleef onrustig en had *nu* honger. Het was duidelijk *zijn* etenstijd. Ze deed hem de slabber met het geborduurd paard om en zette hem klaar op haar schoot. Zijn mond ging direct open, zoals bij jonge vogels in het nest. Op haar verzoek zette Beate de kom met zijn fruithap